

آیت‌الله نمازی و درنگی در دو اثر رجالی وی

محمد مروارید و سید علی اکبر گندمی
اعضای حلقه علمی حدیث

چکیده: آیت‌الله نمازی شاهرودی از عالمان حدیث‌پژوه حوزه علمی مشهد در دوران معاصر بوده که به علت تسلط چشم‌گیر بر متون و مفاهیم روایات معصومین، «علامه مجلسی زمانه» لقب گرفته است.

دو کتاب مستدرکات علم رجال الحدیث و مستطرفات المعالی، اثر آیت‌الله نمازی شاهرودی، از مجموعه‌های رجالی ارزشمند نگاشته شده در زمان معاصر هستند. مؤلف در مستدرکات علم رجال الحدیث توانسته است نقاط کور مجموعه‌های رجالی گذشته را رصد کند و آنچه را که از آن غفلت شده بوده، مورد توجه قرار دهد. آیت‌الله نمازی با مراجعه مستقیم به تمام منابع روایی، حجم زیادی از نام‌های راویان را به مجموعه‌های پیشین اضافه نموده و عدد ایشان را به بیش از 18000 نفر افزایش داده است. مؤلف در کتاب مستطرفات المعالی نام‌های راویان یاد شده در رجال کشی را بر منوال حروف الفبا مرتب نموده و با افزودن مطالب ارزشمندی توانسته است مجموعه‌ای سودمند برای آشنایی اجمالی با راویان ارائه دهد.

واژگان کلیدی: نمازی شاهرودی، مستدرکات علم رجال الحدیث، مستطرفات المعالی، کتب رجال.

1. زندگینامه آیت‌الله نمازی

مرحوم آیت‌الله حاج شیخ علی نمازی شاهرودی در سال 1333 هجری قمری، برابر با 1294 هجری شمسی در شاهرود و در خانواده‌ای مذهبی و اهل علم چشم به جهان گشود.

پس از گذراندن سطوح مقدماتی و عالی در شاهرود، به حوزه پر برکت آن زمان خراسان در مشهد رهسپار شد تا از محضر عالمان بزرگ آن حوزه بهره‌مند شود. پیشرفت علمی او در مشهد به قدری پرشتاب بود که در سن 22 سالگی به درجه اجتهاد رسید و نگارش فقه استدلالی را آغاز کرد.

نقطه عطف دوران تحصیل مرحوم نمازی، کسب فیض از محضر مرحوم میرزا مهدی اصفهانی - اعلی الله مقامه الشریف - در فقه، اصول و معارف بوده است. مرحوم نمازی تا زمان رحلت این استاد برجسته، مدت پانزده سال کمال استفاده از محضر وی برده و با آشنایی کامل به مبانی معارفی، فقهی و اصولی ایشان، به ترویج این مبانی همت گماشت.

آیت‌الله نمازی در ذیل واژه «هدی» در کتاب مستدرک سفینة البحار؛ شرح حال، سیره علمی، مقامات روحی و چگونگی انصراف خاطر میرزای اصفهانی از طلب حقایق از راه فلسفه و عرفان و توجه کامل به قرآن و باب علوم آن را بیان کرده است. خود ایشان نیز همین طریق، شیوه و سیره عملی را برگزیده است. در شرح حال استاد فرزانه‌اش می‌نویسد: «عالم عامل کامل، دانای علوم الهی و برخوردار از تأییدات صمدانی، پرهیزگار متقی، پاکیزه و ارسته، دارای اخلاق کریمه و صفات جمیله، مولای ما و استاد ما، آقا میرزا مهدی اصفهانی خراسانی ... خداوند را سپاس می‌گذارم که مرا با تشریف به حضور او و بهره‌مندی از مقام کریم او، توفیق بخشید».

مرحوم نمازی پس از رحلت استاد فرزانه خویش، رهسپار نجف اشرف می‌شود تا در کنار مرقد مولایش از عالمان آن حوزه نیز بهره‌مند شود. پس از مدتی به مشهد بازگشته، به تدریس و تبلیغ معارف اهل بیت : می‌پردازد.

این عالم بزرگوار، همواره مورد تکریم اهل فضل حوزه علمیه مشهد بود و همت خود را صرف تدریس و تربیت طلاب و نشر معارف و حقایق ناب تشیع می‌نمود.

مرحوم آیت‌الله نمازی در بحث و مناظره نیز قدرت شگرفی داشت. چنان‌که با فرق مختلف اسلامی به استناد کتب خودشان سخن می‌گفت. بحث‌های مستمر ایشان با اهل سنت که با حکمت و موعظه حسنه انجام می‌گرفت، آثار ارزنده‌ای در پی داشت

که از آن جمله می‌توان به هدایت گروه کثیری از مسلمانان پاکستان و هندوستان اشاره کرد.

علم را با عمل قرین کرده بود و التزام فراوانی بر انجام وظایف شرعیه و ادای نوافل یومیه داشت. از بُعد اجتماعی، انسانی بسیار متواضع و از ظاهری بشاش برخوردار بود. وعظ و خطابه را در دستور کار خود داشت و البته عامل به مواعظ خویش بود. این عاشق اهل بیت : ، در همه امور، متوسل به ایشان بود، چنان‌که هنگام ذکر مصائب این خاندان، اشک بر محاسنش جاری می‌شد.

مرحوم علامه نمازی حافظه‌ای قوی داشت و تلاش و پشتکارش ستودنی و کم‌نظیر بود. ایشان افزون بر آشنایی با علم تاریخ، علوم غریبه، طب قدیم، ریاضی، گیاه‌شناسی، زبان عربی و فرانسه و حفظ کامل قرآن و تسلط کافی بر آیات و تفاسیر آنها، توجه ویژه‌ای نیز به روایات و احادیث ائمه معصومین : داشت. خود گفته بود: «من کتاب بحار الانوار را به طور کامل و با دقت، سه مرتبه برای آشنایی با متون احادیث و دو مرتبه برای شناخت راویان حدیث مطالعه کردم». ثمره این مطالعات و تحقیقات، دو کتاب ارزشمند مستدرک سفینه البحار و مستدرکات علم رجال الحدیث بود. وی آنقدر سر بر آستان چهارده معصوم : نهاد و از آب‌شخوار روایات نورانی اهل بیت : بهره برد که مرجع عالیقدر، مرحوم آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، او را «مجلسی زمان» نامید.

این عالم با تقوا و مجاهد خستگی‌ناپذیر که به اخلاق عملی و تقوای الهی مزین بوده و آثار قلمی فراوانی از خود به یادگار گذاشت، سرانجام در شب دوشنبه دوم ذیحجه 1405 هجری قمری، برابر با 28 مرداد 1364 هجری شمسی، در مشهدالرضا، دیده از جهان فروبست و به دیدار معبود شتافت. پیکر پاک و مطهر این عالم بزرگ، با شکوه تمام، تشییع و در حرم رضوی آرام گرفت.

2. آثار علمی آیت‌الله نمازی

ایشان در حدود چهل عنوان اثر گران‌بها به زبان‌های عربی و فارسی پدید آورد که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

2,1. آثار منتشر شده

2,1,1. مستدرک سفینه البحار

سفینه البحار از آثار گرانسنگ مرحوم شیخ عباس قمی (ره) است که برای دسترسی

آسان‌تر به مطالب گوناگون قرآنی، روایی، تاریخی و... در بحار الانوار به نگارش درآمده است. مرحوم نمازی با همان شیوه محدث قمی، به تکمیل و توسعه کار وی در مستدرک سفینه البحار، پرداخته است. این کتاب با تصحیح فرزند مؤلف در ده جلد به چاپ رسیده است.

2.1.2. مستدرکات علم رجال الحديث

معرفی تفصیلی این کتاب به طور مستقل خواهد آمد.

2.1.3. مستطرفات المعالی

معرفی تفصیلی این کتاب نیز به طور مستقل خواهد آمد.

2.1.4. الاعلام الهادية الرفیعة فی اعتبار الكتب الاربعة

مرحوم نمازی در این کتاب، به اثبات اعتبار تمامی روایات کتب اربعه پرداخته است. دلایل اصلی وی برای اثبات این مدعا عبارت است از: شهادت عالمان و فقیهان متقدم و متأخر و نیز ریشه‌داشتن احادیث کتب اربعه در اصول مشهوری که در اختیار «محمدون ثلاث» - کلینی، صدوق و طوسی - بوده است که دارای قراین صحت است. مؤلف در کتاب الاعلام الهادیه به گزارش مختصری از اصول مشهوره متقدمان و معرفی 65 اصل حدیثی می‌پردازد. او با استفاده از شواهد مختلف، اعتبار آن اصول را ثابت کرده و مشایخ محمدون ثلاث را مشایخ اجازه قلمداد می‌کند. در آن دوره، چنین پژوهشی، جالب توجه و کم‌نظیر بوده است و امروز نیز می‌تواند باب بحث در این باره را بگشاید. وی سپس به شبهات اعتبار روایات کتب اربعه اشاره کرده و به آنها پاسخ می‌دهد.

2.1.5. رسالة نور الأنوار فی بدو الخلقة

این رساله به بحث درباره خلقت نوری پیامبر و ائمه اطهار : در آغاز آفرینش پرداخته و در آن به‌وفور از کتاب الانوار شهید ثانی استفاده شده است.

2.1.6. الاحتجاج بالتاج علی اصحاب اللجاج

در این کتاب، روایاتی در حقانیت مذهب تشیع، از کتاب «التاج» که جامع اصول حدیثی اهل تسنن است، استخراج شده تا با استفاده از آن، با اهل تسنن احتجاج شود.

2.1.7. اثبات ولایت

این اثر که به زبان فارسی نگارش یافته، به طرح سلسله بحث‌هایی درباره ائمه اطهار علیهم‌السلام پرداخته و مباحث مهمی مانند علم غیب و قدرت امام را مورد بحث قرار داده است. اشکالات این عرصه را نیز با استفاده از آیات و روایات به خوبی پاسخ گفته است.

2,1,8. ارکان دین

در این اثر آن چیزی که به ائمه هدی اختصاص دارد، مورد بررسی قرار گرفته و در آن از توهمات درباره ایشان مانند علم غیب و قدرت ربانی اهل بیت : سخن به میان آمده است. در این کتاب از آیات و روایات زیادی استفاده شده و موید آن را معجزات زیادی نام برده است.

2,1,9. تاریخ فلسفه و تصوف

این کتاب به اسرار خفیه صوفیه سخن اختصاص دارد. عقاید فاسد ایشان تبیین شده و هرگونه تفاوت میان گفته مکاشفات اهل تصوف و گفته‌های فلاسفه نفی شده است. مطالب این دو فرقه برگرفته از قدمای پیش از مسیح شمرده شده و مکاشفات اهل تصوف و یافته‌های فلاسفه با هر دین آسمانی کاملاً بی‌ربط و انتساب آن به شرع، کذب تلقی شده است. همچنین، جمیع شرایع مخالف آن یافته‌ها ذکر شده است.

2,1,10. مناسک حج

محتوای این کتاب، بر بیانات امام صادق 7 درباره مناسک حج - از آن هنگام که از منزل به قصد حج، خارج شده تا آنگاه که مناسک را به پایان می‌رسانند - استوار است. همچنین در فضیلت حج و ذم تارک آن و موضوعات مرتبط با حج، روایاتی ذکر شده است.

2,1,11. ابواب رحمت

نویسنده در این کتاب، پاره‌ای از مباحث اعتقادی و اخلاقی را ارائه کرده است. برخی از عناوین مباحث عبارت است از: معرفه الله، معرفه النبی، معرفه الامام و الوصول الی کنه معرفه الولاية و کلیاتی در صفات امام، بخشی درباره تفسیر قرآن، حقیقت نماز و اقسام و فضیلت آن، انواع انفاق (مالی، جانی، علمی)، فضیلت ماه رمضان و شب قدر، حج و اهمیت آن و چگونگی به وجود آمدن کعبه، حجر، حرم، و ... فضیلت و اهمیت توبه، نیت پاک و صبر، اصلاح ذات البین، حقوق والدین و ...

2,1,12. رساله تفویض

در این رساله بحث مختصری درباره تفویض امر به پیامبر 6 و اهل بیت : ارائه شده است.

2,1,13. رساله علم غیب امام

در این رساله درباره علم غیب امام سخن به میان آمده و در ضمن آن، به اقوال شیخ مفید و علامه طباطبایی در این موضوع نیز اشاره شده است. در این بحث، از ابواب

کتاب بحار الانوار و روایات آن در این موضوع، استفاده شده است.

2,1,14. اصول الدین

اصول دین و اثبات عقلی و نقلی آن، موضوع اصلی این کتاب است. در بحث امامت، فهرستی از احادیث عامه و خاصه در نص بر امامت حضرت امیر و ائمه : مطرح شده است.

2,1,15. قرآن و عترت در اسلام

این آخرین کتاب ایشان است که به سبک کتاب اثبات ولایت تألیف شده و در آن از قرآن و عترت بحث شده، جدایی این دو از هم محال دانسته شده و اهل بیت : مفسر واقعی قرآن معرفی شده‌اند.

2,1,16. تاریخچه مجالس روضه خوانی و عزاداری سید مظلومان

در این مجموعه، روایاتی در فضیلت گریه بر سیدالشهداء 7 و اقامه عزای آن حضرت از جانب حضرت آدم، موسی، عیسی، خضر، زکریا، رسول خدا و اهل بیت : و برپایی مجالس عزا در ایام رجعت جمع‌آوری شده است.

2,1,17. زندگانی حبیب بن مظاهر

در این کتاب که به زبان فارسی و برای مخاطبان عمومی به نگارش درآمده، درباره تاریخ زندگانی حبیب بن مظاهر، مطالبی به تفصیل ذکر شده است. موضوعاتی مانند قیام حبیب بر ضد دولت اموی، تبلیغ وی درباره امامت، تلاش او در یاری‌رسانی به حضرت مسلم و جریانات وارده در کربلا تا هنگام شهادت او بحث شده است.

2,2. آثار منتشر نشده

2,2,1. روضات النظرات

کتابی است در فقه استدلالی که احکام شرعی را از طریق آیات و روایات استنباط کرده است. این کتاب در ده جزء به رشته تحریر درآمده که در بخش عبادات، از موضوعاتی مانند صلاة، صوم، حج و در بخش معاملات از موضوعاتی مانند بیع، حواله و لقطه بحث شده است.

2,2,2. مجموعة نفیسة فی الطب.

2,2,3. معرفة الاشياء (الطب النباتی)

2,2,4. دورة كاملة فی المعارف الالهیة.

2,2,5. حواشی علی بعض الكتب

از جمله:

- الف. حاشیه علی تفسیر البرهان (مشمول بر احادیثی که از نظر سید هاشم بحرانی در البرهان مغفول مانده است)؛
 ب. حاشیه علی رجال المامقانی؛
 ج. حاشیه علی رجال آیت الله العظمی خویی؛
 د. حاشیه علی رجال الشیخ الطوسی و تصحیحہ؛
 هـ. حاشیه علی کتاب الجواهر فی الفقه؛
 و. حاشیه علی کتاب الحدائق الناضرة؛
 ز. حاشیه علی کتاب وقائع الشهور؛
 ح. حاشیه علی کتاب بحار الانوار (کمپانی)؛
 ط. حاشیه علی الرسالة الشریفة الرجیة (از محدث بیرجندی صاحب کبریت احمر)؛
 و حواشی دیگر¹.

3. بررسی کتاب مستدرکات علم رجال الحدیث

این کتاب در سال 1412 هجری قمری، در هشت جلد و در قطع وزیری، از سوی فرزند مؤلف برای اولین بار در تهران به چاپ رسیده است. بنا بر گفته مؤلف، مطالب ارزشمندی در کتاب مستدرک سفینه البحار جمع آوری شده بود که مربوط به علم رجال می شد. وی به پیشنهاد جمعی از بزرگان، آن مطالب را در کتاب دیگری گرد آورد و نام مستدرکات علم الرجال را بر آن نهاد². نگارش این کتاب در ماه صفر سال 1402 هجری قمری اتمام یافت³.

3,1. دامنه تألیف

این کتاب مشتمل بر تعداد 18189 راوی است. بنا بر گفته مؤلف، در این کتاب، شاهد شرح حال سه گروه از راویان حدیث هستیم⁴:

1. برگرفته از: علی نمازی شاهرودی، مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1 (مقدمه)، صص 18-3.
2. همان، ج 1، ص 5.
3. همان، ج 8، ص 602.
4. همان، ج 1 (مقدمه)، ص 6.

الف. راویانی که در مجموعه‌های بزرگ و متأخر رجالی از آنها یاد نشده است

راویانی در این کتاب معرفی شده‌اند که در مجموعه‌های بزرگ رجالی مانند تنقیح المقال فی علم الرجال تألیف علامه آیت‌الله شیخ عبداللّه مامقانی و معجم رجال الحدیث تألیف آیت‌الله سید ابوالقاسم خویی از آنها یاد نشده است. برای مثال، مجموعه‌های رجالی یاد شده دویست نفر را با نام «ابراهیم» ذکر کرده‌اند؛ اما مؤلف از 527 نفر یاد نموده که نام 286 نفر از آنها در مجموعه‌های رجالی دیگر نیامده است. همچنین در مجموعه‌های دیگر 1350 نفر با نام «محمد» ذکر شده‌اند؛ اما در این مجموعه، از 2565 نفر یاد شده که نام 1370 نفر از آنها در مجموعه‌های پیشین نیامده است.¹

مؤلف در ذیل هر نامی که کسی از آن یاد نکرده، برای اشاره به این ویژگی، عبارت «لم یذکره» را ذکر می‌کند. مرجع و منبع وی برای راویان ذکر شده در این کتاب، هفتاد و هشت کتاب حدیثی می‌باشد که نام آنها در خاتمه مقدمه، یاد شده است.

ب. راویانی که مؤلف، نظری جدید و سخنی نو پیرامون آنها دارد

به‌طور مثال، مؤلف برای اثبات وثاقت حکیم بن جبلة عبدی، از یاران امیرالمؤمنین 7، از شواهد و قراینی بهره می‌جوید که پیش از او کسی به آن قراین، دست نیافته است. محدث نوری، تنها دلیلی که برای وثاقت حکیم ذکر می‌نماید، نقل قولی از ابن عبدربه در کتاب العقد الفرید است.² همچنین علامه مامقانی برای توثیق حکیم، به مدح ابن اثیر و مورخان سنی مذهب تمسک می‌نماید³ و آیت‌الله خویی، نیز تنها به کلام محدث نوری اشاره می‌کند⁴، اما آیت‌الله نمازی، روایاتی را در کتاب بحار الانوار می‌یابد که دال بر وثاقت اوست از جمله روایتی که در آن امیرالمؤمنین 7 وی را «الرجل الصالح» لقب می‌دهند.⁵

ج. راویان مشهور و ثقه

3.2. ساختار کتاب

این کتاب دارای یک مقدمه، بیست و هشت باب و یک خاتمه است.

1. علی نمازی شاهرودی، مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1 (مقدمه)، ص 6.
2. حسین نوری، خاتمة المستدرک، ج 7، ص 305.
3. عبداللّه مامقانی، تنقیح المقال فی علم الرجال، ج 23، صص 425-427.
4. ابوالقاسم خویی، معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 184.
5. همان، مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 245.

در مقدمه این کتاب، هشت فصل و یک خاتمه ذکر شده که به ترتیب عبارت است از: تعریف علم رجال، موضوع علم رجال، فایده علم رجال و بیان نیاز فقیه به آن در قالب سه بخش، بیان مختصر مشخصات پیامبر اکرم ﷺ و ائمه معصومین^۱، توضیحی پیرامون اصحاب اجماع، ذکر روایات ائمه اطهار^۲: پیرامون مدح یا ذم برخی از اصحاب، اثبات اعتبار کتب اربعه و دفع شبهات، بیان فوایدی درباره مطالب رجالی (اصول علم رجال). خاتمه مقدمه، دربردارنده دو فایده است. یکی درباره منابع کتاب و دیگری درباره مؤلفان کتب رجالی است. بعد از مقدمه، ابواب کتاب آغاز می‌شود. هر باب به یک حرف از حروف الفبا اختصاص دارد و در ذیل آن، نام‌هایی که با همان حرف شروع می‌گردند ذکر شده‌اند.

روش مؤلف در بررسی هر راوی بدین ترتیب است: تشخیص نام اصلی راوی، اشاره به ذکر شدن یا نشدن در کتب رجالی، بیان مشخصات راوی، تشخیص وثاقت یا عدم وثاقت، ذکر طرق و اسنادی که راوی در آنها قرار گرفته است. در خاتمه کتاب به ذکر کنیه‌ها، القاب و جرح و تعدیل راویان زن پرداخته شده است.

3.3. ویژگی‌های کتاب

کتاب مستدرکات علم رجال الحدیث از دو جهت، نقش مکمل برای مجموعه‌های رجالی متأخر دارد.

اول: از جهت کمی؛ تعداد زیاد و قابل توجهی از نام‌های راویان را جمع‌آوری نموده که در کتب رجالی پیشین مورد غفلت واقع شده‌اند. مانند «احمد بن ابراهیم خوری» که از مشایخ شیخ صدوق بوده و در کتاب عیون اخبار الرضا ﷺ 7 بیش از یکصد و هشتاد حدیث از او نقل شده است^۱. در واقع می‌توان هدف اصلی نگارش این کتاب را همین نقش دانست.

دوم: از جهت کیفی؛ برای اثبات وثاقت یا برخی از مشخصات جانبی بسیاری از راویان، شواهدی هست که رجالیان گذشته به آنها توجه ننموده‌اند و نقش تعیین‌کننده‌ای در صدق نتیجه یا میزان آن دارند. مانند آنچه درباره حکیم بن جبلة گفته شد و یا برای نشان دادن اینکه «محمد بن سنان»، امام صادق ﷺ 7 را درک نموده یا خیر، مؤلف به روایاتی دست می‌یابد که علامه مامقانی به آنها نرسیده بوده است^۲.

1. علی نمازی شاهرودی، مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 240.

2. همان، مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 7، ص 126.

همچنین می‌توان نقش تصحیح‌گونه نیز برای این کتاب قایل شد. به طور مثال علامه مامقانی برای مدح «زیاد الاسود» به روایتی در کتاب بحار الانوار استناد می‌نماید ولی آیت‌الله نمازی بر او خرده می‌گیرد؛ چرا که آن روایت، درباره‌ی فردی به نام «زیاد الاحلام» است¹. همچنین علامه مامقانی در رجال خود به فردی به نام «یحیی بن محمد بن ابراهیم بن مهاجر» اشاره می‌نماید اما مؤلف، این نام را در هیچ سندی نمی‌یابد، بلکه صحیح آن را «یحیی بن ابراهیم بن مهاجر» قلمداد می‌کند. دقت‌های موشکافانه مؤلف، در این زمینه هم، شایان تحسین است.

به نظر می‌رسد - همان طور که فرزند مؤلف نیز می‌گوید² - این سه نقش برای کتاب - یعنی نقش مکمل کمی و کیفی و نقش مصحح - ناشی از مراجعه مستقیم مؤلف به تمام منابع روایی از جمله بحار الانوار و استوار کردن پژوهش‌های رجالی خود بر آنها است؛ در حالی که مثلاً تنقیح المقال بر محور سی کتاب رجالی نگاشته شده است³ و راویان کتاب معجم رجال الحدیث نیز صرفاً از کتب اربعه استخراج شده‌اند⁴. بدین خاطر، مؤلف این کتاب، توانست نقاط کور در مجموعه‌های پیشین را رصد کند و به تکمیل و تصحیح آن مجموعه‌ها بپردازد.

از جمله مزیت‌های این کتاب، پیروی از سبک گردآوری قراین می‌باشد که از این جهت به کتاب تنقیح المقال نزدیک است و در مقابل کتاب معجم رجال الحدیث - که دارای سبک نقادی نظرات رجالیان پیشین است - قرار دارد⁵. شاید به همین دلیل است که مؤلف از بین مجموعه‌های رجالی بزرگ، برای نتایج رجالی علامه مامقانی اهمیت و ارزش فوق‌العاده‌ای قایل است و مواضع وی، بیشتر، همسو با مواضع علامه مامقانی است. مزیت دیگر این کتاب - با الگوگیری از کتاب‌های جامع الرواة و معجم رجال الحدیث - ذکر طرق و اسنادی است که راوی در آنها قرار گرفته است. این کار موجب آشنایی خواننده با جایگاه راوی در طبقات راویان و میزان نقل روایت می‌گردد.

بنابر آنچه گفته شد سزاوار است پژوهش‌گران عرصه علم رجال، در کنار مجموعه‌های فاخری مانند: تنقیح المقال و معجم رجال الحدیث به این کتاب ارزشمند مراجعه

1. همان، ج 3، ص 443.

2. همان، ج 1 (مقدمه)، ص 10.

3. همان، ج 1 (مقدمه)، ص 10.

4. ابوالقاسم خویی، معجم رجال الحدیث، ج 1، ص 12.

5. ر.ک: محمدحسن ربانی بیرجندی، سبک‌شناسی دانش رجال الحدیث.

نمایند. بسیاری از راویان ذکر شده در این کتاب می‌توانند موضوعات جدیدی برای پژوهش‌های رجالی باشند.

۴. بررسی کتاب مستطرفات المعالی أو منتجب المقال و الأقوال فی علم الرجال

این کتاب در سال 1380 هجری شمسی، در یک جلد و در قطع وزیری، برای نخستین بار از سوی فرزند مؤلف با همکاری انتشارات نبأ به چاپ رسید. شایان ذکر است که این کتاب پیش از مستدرکات علم رجال الحدیث تألیف شده است.¹

4,1. انگیزه تألیف

در این باره ابتدا باید نگاهی به رجال کشی داشته باشیم. رجال کشی از کتب رجالی است که در دوره متقدمان نگاشته شد. این کتاب مشتمل بر راویانی است که در مدح یا ذم آنها احادیثی از معصومین علیهم‌السلام در دست است. اصل کتاب کشی امروزه در اختیار ما نیست؛ اما شیخ طوسی، در همان زمان، زواید را از این کتاب زدود و آن را تصحیح نمود و نام اختیار معرفة الرجال بر آن نهاد. این کتاب، امروزه در دسترس پژوهشگران است. از آنجا که ترتیب راویان این کتاب، مطابق با طبقات راویان می‌باشد، یافتن هر راوی به آسانی انجام نمی‌شود. بدین خاطر، برخی از کارشناسان علم رجال به ترتیب دادن و تهذیب نمودن کتاب پرداختند، از جمله ملا عنایت‌الله قهپایی². آیت‌الله نمازی نیز یکی از بزرگانی است که تشخیص داد، دشواری استفاده از این کتاب، مانع مراجعه زیاد پژوهشگران به آن شده است، بنابراین تصمیم گرفت، نام‌های راویان این اثر را مرتب نماید و احادیث تکراری و عبارات تکراری در احادیث را حذف کند.³

4,2. ویژگی‌های کتاب

بنا بر گفته مؤلف، در این کتاب به ارائه روایات کشی بسنده نشده و علاوه بر مرتب نمودن نام‌های راویان بر منوال حروف الفبا و حذف مکررات، سه اقدام دیگر نیز در راستای افزایش بهره‌وری از این مجموعه صورت گرفته است:
اول: افزودن روایاتی در مدح یا ذم راویان که در کتاب کشی اشاره نشده است.
دوم: افزودن گزارشی مختصر از نظرات رجالیان بزرگ درباره راوی.

1. علی نمازی شاهرودی، مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 5.

2. آقا بزرگ تهرانی، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج 1، ص 365.

3. با استفاده از: مقدمه محقق بر کتاب مستطرفات المعالی، صص 1-3.

سوم: افزودن گلچینی از روایان ثقه و مورد اعتمادی که در کتاب تنقیح المقال فی علم الرجال، اثر علامه مامقانی، ذکر شده‌اند.¹
در واقع، می‌توان گفت که مرتب کردن روایان رجال کشی، بهانه‌ای شده است برای تکمیل روایات رجالی و گزارش مختصر نظرات رجالیان بزرگ.

4,3. ساختار کتاب

این اثر مشتمل بر دو باب و یک خاتمه است.
باب اول، بخش عمده کتاب را به خود اختصاص داده و در بردارنده شرح حال روایان مذکور در کتاب رجال کشی است.
در باب دوم شاهد نام 235 نفر از روایان ثقه و مورد اعتماد، از کتاب تنقیح المقال می‌باشیم. خاتمه کتاب نیز به بررسی کنیه‌ها و القاب روایان اختصاص دارد.

4,4. نقدی بر کتاب

نکته‌ای که در مقام نقد این کتاب باید گفت این است که؛ مؤلف، به هدف اصلی خود - مبنی بر مرتب کردن روایات کشی و حذف موارد تکراری - پایبند نبوده و به ذکر کامل روایات، اهتمام ندارد، چرا که می‌بینیم تمام اسناد روایات کشی حذف شده‌اند، بارها احادیث نقل به معنا می‌شوند و گاهی از میان حجم زیاد روایات، فقط یک روایت، به عنوان نمونه، ذکر می‌شود.
به طور مثال، در رجال کشی، نه روایت درباره «معلی بن خنیس» ذکر شده است²، اما مؤلف از این تعداد فقط سه حدیث را به صورت نقل به معنا ذکر می‌نماید³. همچنین در رجال کشی، چهارده روایت پیرامون «جابر بن یزید جعفی» نقل شده است⁴، اما مؤلف هیچ‌کدام را نقل نمی‌کند و تنها استفاده خود از مجموع اخبار را بیان می‌نماید⁵. علی‌رغم این اشکال، این کتاب مجموعه مناسبی برای آشنایی اجمالی با روایات و نظرات رجالیان راجع به روایان و حاملان حدیث می‌باشد.

1. علی نمازی شاهرودی، مستطرفات المعالی، ص 6.

2. محمد بن حسن طوسی، اختیار معرفة الرجال، صص 442-446.

3. همان، مستطرفات المعالی، ص 327.

4. محمد بن حسن طوسی، اختیار معرفة الرجال، صص 264-269.

5. همان، مستطرفات المعالی، ص 52.

منابع:

1. تهرانی، آقابزرگ، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، 29 ج، دار الأضواء، ج3، بیروت، 1403 ق.
2. خوبی، سید ابوالقاسم، معجم رجال الحديث، 23 ج، مدينة العلم، ج3، بیروت، 1403 ق.
3. ربانی بیرجندی، محمدحسن، سبک‌شناسی دانش رجال الحديث، 1 ج، اعتماد، قم، 1385 ش.
4. طوسی، محمد بن حسن، اختیار معرفة الرجال، 1 ج، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج1، تهران، 1382 ش.
5. مامقانی، عبدالله، تنقیح المقال فی علم الرجال، مؤسسة آل البيت : لإحياء التراث، قم، 1423 ق.
6. نمازی شاهرودی، علی، مستدرکات علم رجال الحديث، 8 ج، فرزند مؤلف، تهران، 1412 ق.
7. _____، مستطرفات المعالی، تحقیق حسن نمازی، 1 ج، فرزند مؤلف، تهران، 1380 ش.
8. نوری، حسین، خاتمة المستدرک، 9 ج، مؤسسة آل البيت : لإحياء التراث، قم، بی تا.